

УДК 821.162.1'06–343.09

ТАДЕУШ НОВАК ЯК МІФОТВОРЕЦЬ

Ірина ФРИС

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, Львів, 79000, e-mail: ifrys@yahoo.com
Кафедра польської філології*

У статті простежено особливості формування особистості польського митця Тадеуша Новака та вплив найважливіших біографічних чинників на його свідомість, виявлено та проаналізовано ключові проблеми його прозових та поетичних творів. Зроблено огляд польської літературної критики про творчість Т.Новака, яка відносила митця до різних течій у літературі: сюрреалізму, турпізму, “сільської течії”, називаючи молодого письменника лінгвістом, поетом села, біблійним псаломспівцем. Наголошено на тому, що, звертаючись до біблійних та міфологічних мотивів, письменник свідомо нехтував історичними та соціальними реаліями, його не цікавили будні селян, натомість, їхнє життя він зображав в онтологічному ракурсі. Незважаючи на офіційні канони літератури соцреалізму, Т.Новак створив власну міфологічну модель світу, таким чином довівши вірність народним звичаям та традиціям та протиставивши технічно-науковим, тоталітарним, ідеологічним міфологемам ХХ ст. нову універсальну концепцію людського буття.

Ключові слова: Тадеуш Новак, світ села, біблійно-фольклорна візія, Біблія, польська критика, “поет уяви”, автобіографізм, мотив втраченого раю, природа, пантеїзм, метафоризація.

Творче становлення Т.Новака як міфотворця відбувалося в контексті основних подій його життя. Тадеуш Новак народився 11 листопада 1930 р. в с.Сікожице поблизу Домброви Тарнавської (Малопольське воєводство). Перше знайомство з міфом відбулося в дитинстві митця, яке пройшло у великій селянській сім'ї. Під впливом народних вірувань та традицій, церковних обрядів, парубоцьких пісень майбутній письменник формувався як людина з глибоким духовним світовідчужанням і символічним спостереженням оточуючого світу.

Сім'я письменника була бідною, батьки тяжко працювали, не маючи можливості забезпечити йому навіть початкове навчання у селі. Змалку майбутній письменник охоче пізнавав світ і його таємниці. Його брат, Чеслав, згадував, що Тадеуш був дуже допитливим, часто спостерігав за птахами, тваринами, рослинами, любив слухати церковні та весільні пісні¹. Музика з дитинства зачаровувала митця: “Музика – це наша рідинна традиція. Батько грав на скрипці, дядько – на кларнеті та скрипці. Це спогади з дитинства. Коли було весілля, а мене малого клали до ліжка, строго наказуючи нікуди не виходити, я завжди втікав. Стояв і дивився через вікно, як танцюють люди”².

¹ Czernecka A. Podróż do miejsca urodzenia. Scenariusz filmu dokumentalnego / <http://kolebuk.w.interia.pl/sce-nar.htm>.

² Podróż do miejsca urodzenia. Rozmowa z Tadeuszem Nowakiem // Argumenty. 1970. № 20. S.8–10.

Від батьків, улюбленого дядька Павла, сусідів Т.Новак засвоював народні традиції, звичаї, оповіді, пісні, однак не мав можливості читати. В одному інтерв'ю митець розповідав про те, що до 14 років він не прочитав жодної книжки: “Час мого дитинства припав на міжвоєнний період, а тоді в селі не було книг, лише декілька молитовників і катехізис”³. Єдиний твір, який потрапив до рук хлопця – “Пан Тадеуш” А.Міцкевича, але тоді Т.Новак перечитав лише уривки з цієї поеми.

До 15 років Т.Новак навіть не здогадувався про існування поезії. Зрештою, на його думку, ці знання в той час були йому непотрібними: “І без того я умлівав зі страху, коли в костелі починали співати покутні псалми або коли на весіллі гарячий, як сніп червеневого сіна, дружба ставав коло більших від нього басів, витягав з-за халяви ніж, одним замахом руки вбивав його у стіл і, беручись в боки, наспівував про те, що ще він собі зробить тим ножем, якщо його зрадить коханка”⁴.

Письменник сприймав світ через яскраві метафоричні образи, його спогади не лише відтворюють події дитинства, а й насамперед вимальовують внутрішнє особливе бачення сільської дитини. Т.Новак порівнює дотикове відчуття нагрітого від спекотного червеневого сонця снопу сіна з весільним дружною, підкреслюючи таким чином його пристрасний та запальний характер, адже від нього можна сподіватися усього. Слід зауважити, що образ палко закоханого парубка з'явиться у творі “Таке більше весілля” (“Takie większe wesele”), у якому головний герой Франек наважився навіть на вбивство, щоб повернути кохану дівчину.

Під час Другої світової війни, коли почалася фашистська окупація, батько Т.Новака пішов у партизани, а сина залишив на господарстві. Майбутній письменник також брав активну участь у військовій кампанії – був зв'язківцем у партизанському загоні свого дядька Павла Новака.

У 1945 р. юнака прийняли до гімназії в Тарнові. Це була надзвичайно важлива подія для його матері та батька – вони мріяли, що їхній син вивчиться і стане священиком або лікарем. У гімназії майбутній письменник, як і інші сільські діти, змушений був наздоганяти своїх ровесників з міста; про цей період життя Т.Новак згадував як про тяжку невтомну працю з книжками у бібліотеках та з учителями-полоністами. Великою перевагою митця була обізнаність з народними звичаями, фольклором і міфологією, які стали, за його словами, автентичним та найвагомим джерелом його творчості: “Коли я натрапив на книги О.Кольберга, то зрозумів, як багато почерпнув зі свого сільського дитинства. І якщо до гімназії я прийшов, не прочитавши жодного твору, то добре знав народні пісні, байки та легенди. Можна сказати, що кожного дня я пізнавав праджерело поетичної творчості”⁵.

Т.Новак вважав народну творчість, пісні, які співали закохані парубки, весільні дружки, церковні жебраки та каліки, своїм першим глибинним знайомством із поезією, яку він називав “поезією щирих почуттів”⁶. Згодом письменник відкрив для себе літературні шедеври, котрі поглибили його закоханість у поетичне слово. Це перлини польської класичної літератури – “Балади і романси”, “Пан Тадеуш” А.Міцкевича, “Беньовський” та інші твори Ю.Словацького. Однак найбільше захоплення викликала у Т.Новака творчість Я.Кохановського⁷.

© Фрис І., 2010

³ Wejściowe drzwi. Rozmowa z Tadeuszem Nowakiem // Tygodnik Kulturalny. 1966. № 31. S.4.

⁴ Mój wiersz. Rozmowa z Tadeuszem Nowakiem // Poglądy. 1963. № 20. S.15.

⁵ Wejściowe drzwi. Rozmowa z Tadeuszem Nowakiem. S.4.

⁶ Ibid. S.1.

⁷ Mój wiersz. Rozmowa z Tadeuszem Nowakiem. S.15.

Т.Новак наголошував, що не може обійтися без віршів сучасників, а саме К.Бачинського, Ч.Мілоша і Т.Ружевича. Сильне враження на митця справила поезія Б.Лесьмяна і Ю.Пшибося: “Для мене ці автори є досконалими ремісниками поетичного слова, а особливо того, яке сягає своїм корінням народного фольклору”⁸. Принагідно згадаємо, що Т.Новак захоплювався поезією С.Єсеніна, перекладав його твори (в 1975 р. вийшла друком збірка “Поезії” російського поета в перекладах Т.Новака). Польські критики, зокрема Б.Дроздовський, Т.Кійонка, В.Мачьонг, Б.Остроменцький, відзначали великий вплив С.Єсеніна на поетичну творчість Т.Новака.

У 1948 р. відбувся поетичний дебют Т.Новака: у тижневику “Wiści” був опублікований вірш “Село” (“Wieś”). У цьому ж році митець поступив на філологічний факультет Ягеллонського університету. Перші вірші Т.Новака були яскраво самобутніми – в них зображалось рідне село митця, краєвиди над річкою Дунаєць. Як згадував сам автор, “у тих віршах була туга хлопця, який покинув найцікавіше місце на землі”⁹. У 1954 р. Т.Новак закінчив Ягеллонський університет уже як митець, чії поезії друкувались у літературних альманахах.

Протягом наступних років Т.Новак видав декілька поетичних збірок, першою з них була збірка “Вчуса говорити” (“Uczę się mówić”, 1953). На думку польського літературознавця С.Бальбуса, літературний дебют Т.Новака припав на часи “гострого сталінізму”, і збірки “Вчуса говорити”, а також “Порівняння” (“Porównania”, 1954) були наповнені “соцреалістичним белькотом”¹⁰.

Збірку “Пророки вже відходять” (“Progocy już odchodzą”, 1956) критики називали другим дебютом Т.Новака, стверджуючи, що в ній проявилася творча самобутність митця: особлива поетична мова, багата уява, екзистенційна проблематика, яка стосувалася найважливіших моментів людського життя. Як зазначив С.Бальбус, “у назві збірки є біблійна алюзія, але йдеться про тих соцреалістичних пророків, які не відійшли, яких автор сам позбувся”. На його думку, “це була одна з чотирьох найважливіших збірок того періоду, поряд з “Криком до Єті” (“Wołanie do Yeti”) В.Шимборської, “Гермесом, псом і зіркою” (“Hermes, pies i gwiazda”) З.Герберта, “Дивами” (“Cuda”) Є.Гарасимовича. Т.Новак увійшов до покоління “Сучасності”, тобто “покоління 56”, хоча сам був старший... **З цієї збірки починається справжній Т.Новак**”¹¹ (виділення моє. – І.Ф.).

Згодом Т.Новак видав наступні збірки поезій: “Сліпі кола уяви” (“Ślepe koła wyobraźni”, 1958), “Псалми для домашнього використання” (“Psalmu na użytek domowy”, 1959), “Колядки посередника” (“Kolędy stręczyciela”, 1962). Зауважимо, що вірші Т.Новака переважно написані у формі пісень, балад, колядок, псалмів. Поетичні твори митця переспівували (Тереза Гаремза, Магда Умер), а відомий виконавець і композитор Марек Грехута видав диск із піснями Т.Новака.

Уже на початку творчого шляху митець задекларував своє життєве кредо, якому був вірний до кінця: “На мою думку, письменник мусить писати про те, що він насправді пережив, що він знає напам’ять. Отже, він повинен окреслити собі таку територію, на якій буде вільно себе почувати. Для мене ця територія розташована в розгалуженні Вісли та Сяну. На тих землях колись існувала держава вісян, тут було багато повстань, почалися народно-визвольні змагання під час останньої світової вій-

⁸ Mój wiersz. Rozmowa z Tadeuszem Nowakiem. S. 15.

⁹ Drażni mnie mój codzienny kramik. Z Tadeuszem Nowakiem rozmawiał W. Wiśniewski / <http://republika.pl/kolebukr/novak.htm>.

¹⁰ Czernecka A. Podróż do miejsca urodzenia.

¹¹ Ibid.

ни”¹². І до цього додає: “Я зрозумів, що коли розірвати пуповину, за допомогою якої людина зв’язана ще з дитинства із чимось великим, тоді насправді немає нічого цікавого до обговорення”¹³.

Митець чітко визначив тематику своєї творчості: нею став світ села. Як підкреслював Є.Квятковський, світ села у Т.Новака виходить поза рамки сучасності: “У його віршах маємо справу з образом села часу дитинства поета або й давнішого”¹⁴. У збірках “Пророки вже відходять” та “Сліпі кола уяви” поет ще більше заглиблюється в уявний простір світу *sacrum*. Р.Суліма висловив думку, що “перші поетичні твори Т.Новака стали свідками відходу від реального до вигаданого села, а збірка “Пророки вже відходять” є початком біблійно-фольклорної візії”¹⁵. С.Ліханський, аналізуючи поезію митця, наголошував на тому, що вона концентрується навколо центрального міфа – міфа святого, вічного села, а у віршах Т.Новака звучить деміургічна пристрасть народної уяви¹⁶.

Я.Брудницький у статті “Т.Новак і критики” підкреслював важливість того факту, що на початку поетичного шляху митця його духовним учителем і наставником був К.Вика – відомий польський літературознавець, який керував магістерською роботою Т.Новака, присвяченою поезії К.Галчинського, і готував свого учня до “великої гри з уявою”. Одні з перших віршів Т.Новака з’явилися також у місячнику “Twórczość”, редактором якого був К.Вика¹⁷.

К.Вика авторитетно заявив, що розвиток творчого таланту Т.Новака привів його до “абсолютно самоідентичної поезії”. Він назвав митця “поетом уяви”, що спирається на традиції й одночасно вступає в полеміку з ними. Слідом за К.Викою, інші відомі критики – Я.Блонський, Є. Квятковський, С.Бальбус – так само охарактеризували творчість письменника, однак, на думку Я.Брудницького, ставлення Т.Новака до традицій не було повною мірою висвітлене жодним із них, оскільки “критики використовували надто загальні категорії (міфологія, тотемізм, *sacrum*, спільнота) або надто конкретні (ключові слова і поняття) при характеристиці творчості Т.Новака”¹⁸.

До речі, сам Т.Новак вважав себе поетом покоління “Сучасності”, до якого відносив М.Бялошевського, Є.Гарасимовича, С.Грохов’яка, З.Герберта, Б.Дроздовського. Вони, за його словами, “використовували власну мову, трохи зміфологізовану, зверталися до народних традицій, а також до французьких, російських, англійських, а навіть античних”¹⁹.

У 1965 р. Т.Новак ввійшов до складу редакції “Tygodnika Kulturalnego”, а також отримав літературну нагороду ім. С.Пентака за збірку поезій “Зернина трави” (“Ziarenko trawy”, 1964). Зауважимо, що згодом, у 1968 р., митець отримав нагороду міста Кракова за сукупність творчих досягнень (“całokształt twórczości”), а в 1969 р. – вдруге нагороду ім. С.Пентака за роман “А як королем, а як катом будеш” (“A jak królem, a jak katem będziesz”, 1968), а пізніше ще багато інших престижних нагород та відзнак. Наприкінці 60-х років йому присудили нагороду ім. Косцельських, оскільки ж прозаїк не зміг поїхати до Женеви через поганий стан здоров’я, то одержав

¹² Mój wiersz. Rozmowa z Tadeuszem Nowakiem. S.15.

¹³ Ibid. S.15.

¹⁴ Kwiatkowski J. Klucze do wyobraźni. Kraków, 1973. S.109.

¹⁵ Sulima R. Bunt i mądrość ludzkiej wspólnoty // Nowe Książki. 1970. № 16. S.963.

¹⁶ Lichański S. Tadeusz Nowak // Brudnicki J. Tadeusz Nowak (zbiór recenzji i szkiców o twórczości pisarza). Warszawa, 1981. S.84.

¹⁷ Brudnicki J. Nowak a krytycy // Brudnicki J. Tadeusz Nowak. S.6–9.

¹⁸ Ibid. S.6–9.

¹⁹ Drażni mnie mój codzienny kramik.

особисто цю нагороду лише в 1972 р. За словами його дружини Софії Новак, отримавши нагороду, вони два місяці подорожували Європою.

Т.Новак мав серйозні проблеми зі здоров'ям. У 1970 р. після тривалого лікування йому ампутували ногу. Після операції у творах митця все частіше з'являються образи розп'ятого Христа, страждальців, калік. Дружина письменника розповідала, що його мучили сильні болі, постійні безсоння, вночі він багато писав. Принагідно згадаємо, що в повісті "Дияволи" ("Diabły", 1971) головна героїня Невідка пише свій щоденник вночі, коли не може спати.

У червні 1977 р. Т.Новак пережив інфаркт. За порадою лікарів, він переїхав з Кракова до Варшави. Майже 30 років прожив митець у Кракові, де написав збірки поезій та деякі прозові твори. Т.Новак опублікував близько 450 віршів, дев'ять прозових творів, збірки оповідань. Його твори перекладені багатьма мовами. Найбільшу популярність у Польщі та за її межами здобув роман Т.Новака "А як королем, а як катом будеш", у Кракові та Познані здійснено театральні постановки цього твору.

У Варшаві Т.Новак закінчив роман "Воляння до небес" ("Wniebogłosy", 1982) та видав збірку "Молитви на вервиці" ("Pacierze i rasiorki", 1988), працював у "Tygodniku Kulturalnym". Помер письменник 10 серпня 1991 р., похований у Варшаві на цвинтарі "Старі Повонзки". У 1992 р. вийшла друком збірка "Ранні молитви – вечірні молитви" ("Modły jutrzeńskie – modły wieczorne") з передмовою С.Бальбуса "Поезія в невітні часи" ("Poezja w czasie marnym"), а в 1999 р. були видані неопубліковані за життя Т.Новака прозові твори "Я ще їх бачу, я ще їх чую" ("Jeszcze ich słyszę, widzę jeszcze") та "Як у розбитому дзеркалі" ("Jak w rozbitym lustrze").

У 2000 р. філолог-германіст Р.Колібук, палкий прихильник творчості Тадеуша Новака, створив інтернет-сторінку, присвячену Т.Новаку (<http://republika.pl/kolebukr/novak.htm>), де помістив рецензії на творчість митця, пояснивши свій вибір тим, що постать Т.Новака залишається мало званою для більшості пересічних поляків, тому вкрай необхідною є популяризація його творів. Наступного року А.Чернецька зняла документальний фільм про Т.Новака "Подорож до місця народження" ("Podróż do miejsca urodzenia").

Вважаємо за потрібне зазначити, що польські критики відносили творчість Т.Новака до різних течій у літературі: вони називали митця сюрреалістом, турпістом, лінгвістом, поетом села, біблійним псалмоспівцем. Сам письменник наголошував, що звертався до Біблії, оскільки це "велика література", і рідне село набувало сакральних рис. Митець вбачав подібність життя простих людей до історій зі Святого Письма: та сама непримиренність з власною долею, пошук самого себе, намагання зрозуміти таємниці життя та смерті.

На думку В.Шиманського, про Т.Новака треба говорити в контексті т.зв. "історичного сюрреалізму", в якому виступає постійне протиставлення реальності та мрії, сну та яви, "réel і irréal". Такий синтез значенневих площин, як стверджує дослідник, є головною конструктивною віссю прози Т.Новака. В.Шиманський констатував, що "сюрреалізм не знайшов належного віддзеркалення у нашій [польській] літературі. Сюрреалізм у прозі Т.Новака цінний тим, що він не виник з естетичного усвідомлення автором потреби заповнити прогалину в культурному просторі. Сюрреалізм Т.Новака народився спонтанно як прояв внутрішнього світосприйняття, а отже, не як набута ідея, але як існування саме в собі"²⁰.

З.Польсакевич підкреслював, що Т.Новак є поетом підсвідомості, який дивиться на світ "відкритими очима сну", і це наближує його до сюрреалістів. Однак сон Т.Новака завжди перемішується з реальністю, він є ніби раннім чуйним сном, коли

²⁰ *Szymański W.* Tadeusz Nowak – prozaik // *Brudnicki J.* Tadeusz Nowak. S.61–62.

людина перебуває у напівсні, напівреальності. На протипагу сюрреалістичному хаосу, сон Т.Новака є впорядкованим, адже він керується строгими правилами, усталеними традиціями²¹.

Сюрреалізм, за словами самого Т.Новака, не виник від того, що він був досконало обізнаний з французькою чи англосакською поезією, а через те, що в дитинстві письменник слухав народні пісні: “Скільки ж сюрреалізму в піснях XVII ст., записаних О.Кольбергом. Селянин ніколи не говорить чітко і ясно, він розповідає за допомогою метафори, образу, любить жарти і гротеск. Звідси походить сюрреалізм”²².

Критики часто називали Т.Новака представником сільської течії в літературі, однак сам письменник не відносив себе до цього напрямку, вважаючи, що не існує поділу на міську чи сільську літературу. Згідно з його переконаннями, є добра або погана література: “...Не має значення, звідки ти походиш. Сьогодні можна бути або загальнонаціональним письменником, або взагалі ніким”²³. Як приклад митець наводив творчість У.Фолкнера, якого не називають “американським провінційним письменником”²⁴.

Творчість Т.Новака має характерні ознаки сюрреалізму, особливо поезія, що відзначали польські критики. Однак поетична спадщина митця може бути віднесена насамперед до “магічного реалізму” – саме у творах цього напрямку поєднуються елементи реального й фантастичного, побутового та міфічного, дійсного, натуралістичного та уявного, таємничого, чуттєвого й раціонального. Т.Новак створив власну символічну реальність, використовуючи традиційні сюжети та мотиви, надаючи їм особливої інтерпретації.

Аналіз творів Т.Новака дає підстави розкрити їх головні особливості. Джерелом його творчості, як поезії, так і прози, стала народна творчість, пісня, балада, казка, притча; на це звертала увагу більшість дослідників та критиків (зокрема Р.Суліма, С.Бальбус, А.Піотровська, Ю.Булаховська). На слушну думку Ю.Булаховської, у підвалинах творчості Т.Новака закладена виразна селянсько-релігійно-фольклорна основа²⁵. Причому тему села митець свідомо переносив із твору в твір.

Відразу ж зауважимо, що письменника цікавив насамперед внутрішній світ людини, яка має тісний контакт з природними стихіями, відчуває свою приналежність до громади і до народно-фольклорної спадщини предків. Оскільки Т.Новак вважав, що лише село є тим замкненим сакральним простором, у якому людина може відчути первісну гармонію, то сконцентрував увагу саме на ньому. Офіційна критика намагалась побачити у творчості митця реалістичне змалювання дійсності крізь призму міфа та фольклору. Однак Т.Новак виокремив створений ним світ *sacrum* і виніс його поза історичні часові координати зі збереженням географічного локусу. У творах письменника ані історичний, ані соціальний контексти епохи не відіграють важливого значення, натомість, усе підпорядковане природній циклічності часу.

Позиція митця стосовно домінування духовного над матеріальним, метафізичного світу над реальним суперечила засадам літератури періоду соціалістичного реалізму. Очевидним є той факт, що відданість письменника темі села притупила увагу того-

²¹ *Polsakiewicz Z. Snu oczy otwarte // Brudnicki J. Tadeusz Nowak. S.208.*

²² *Drażni mnie mój codzienny kramik.*

²³ *Od mitu i historii do współczesności. Rozmowa z Tadeuszem Nowakiem // Tygodnik Kulturalny. 1972. № 17. S.3.*

²⁴ *Podróż do miejsca urodzenia. Rozmowa z Tadeuszem Nowakiem. S.8–10.*

²⁵ *Булаховська Ю. Спадкоємність і новаторство сучасної польської поезії. Київ, 1979. С.145.*

часної критики, хоча Т.Новак ніколи не акцентував на реальних подіях, а життя його героїв зображене через призму міфу, Біблії.

Синтез біблійних та фольклорних міфологем у творах письменника є важливим фактором для відчитання поетичного коду Т.Новака. Він часто підкреслював, що прагне дослідити дотичність цих неоднорідних, на перший погляд, культурних феноменів (фольклор та християнство) і показати, наскільки важливими та актуальними вони є для кожної людини, незважаючи на суспільно-історичний контекст. Письменник не змішував Біблію, античну культуру та фольклор у єдине ціле, а трактував їх як незамінні чинники впливу на формування кожної особистості; відсутність будь-якого з них загрожувала руйнацією і профанацією створеного Т.Новаком світу.

При дослідженні творчості письменника доцільно фокусувати увагу на тому, що Т.Новак використовував у ній не лише свій власний досвід, знання фольклору та сільських традицій, а й багатий матеріал з етнографічних досліджень, насамперед з праць О.Кольберга. Часті алюзії до біблійних мотивів свідчать про добру обізнаність автора з сакральною книгою християнства. Безсумнівно також, що письменник вивчав поганські вірування – це відображено в описуваних в його творах обрядах та ритуалах.

У витоках творчості Т.Новака лежить оригінальне індивідуальне бачення світу як єдності природи, людини та Абсолюту. Основа й головне тло усіх сюжетів митця – це село, яке імплікує міфологеми раю, втраченого золотого віку, безтурботного і щасливого дитинства. М.Скварницький зазначав, що у концепції польського письменника реальність перетворилась у міф, адже Т.Новак зображав не конкретне село та його мешканців, а “вічне” село, яке можна порівняти з картинами М.Шагала, де над сонними хатами літають вози, пасуться воли і грають музиканти. Це село живе поза біографією та історією. Навіть більше – воно ніби перебуває у містичних та загадкових взаєминах із Всесвітом, з таємницями людського, рослинного та тваринного дозрівання, з космічним порядком²⁶. Зауважимо також, що для письменника свідомим стало нехтування історичними та соціальними реаліями, його не цікавили будні селян, натомість, їхнє життя він зображав крізь призму обрядів, ритуалів, легенд та міфів.

Щодо присутності міфів у творчості письменника, то тут маємо справу з автобіографічними чинниками. За словами К.Москальця, будь-який митець детермінований, бо він не обирає часу та місця свого народження, суспільство²⁷. Багата культурна спадщина, народні звичаї та традиції, християнські вірування були важливими чинниками, що сформували митця як особистість. Варто також наголосити на таких важливих факторах, як вплив природи та громади на світвідчуття Т.Новака. Для письменника світ дитинства став втіленням ідеального життя, тому митець так часто повертався у своїй творчості до нього, підносячи його до рангу *sacrum*.

Спираючись на особистий досвід і переживання, Т.Новак створив власну модель буття. Щоправда, наголошуючи на автобіографізмі творчості письменника, варто зазначити, що він використовує не лише власну біографію, а звертається до родоводу цілого покоління, адже “це біографія декількох поколінь: мого батька, дідуся і передана мені через них далеко, далеко у минуле”²⁸. Таким чином, за А.Нямцу, використання письменником архетипних ситуацій дає змогу уявити знайомі вчинки у незнайомій ситуації у звичному для конкретно-історичного реципієнта континуумі²⁹. Що стосується

²⁶ Skwarnicki M. Tadeusz Nowak “W jutrzni” // Brudnicki J. Tadeusz Nowak. S.125.

²⁷ Москалець К. Гра триває. Літературна критика та есеїстика. Київ, 2006. С.123.

²⁸ Od mitu i historii do współczesności. Rozmowa z Tadeuszem Nowakiem. S.1.

²⁹ Див.: Антофійчук В.І. Проблеми поетики традиційних сюжетів та образів у літературі. Чернівці, 1997. С.19.

біографії митця, то можна стверджувати, що у творах він сказав про себе значно більше, ніж може описати найдетальніша хронологія його часу.

На думку С.Бальбуса, Т.Новак відрізнявся від свого покоління тим, що мав “власну країну, свої духовні володіння, закорінені в певній топографії, пейзажах”³⁰. У перших поетичних збірках митця незмінно з’являється образ батька, перед яким ліричний герой відчуває провину. Йдеться про комплекс зради, адже Т.Новак часто повторював, що протягом життя відчував себе чужинцем у новому, міському середовищі. У вірші “Як виправдаюсь перед тобою” (“Jak się przed tobą wytłumaczę”, збірка “Пророки вже відходять” (“Prorocy już odchodzą”), 1956) читаємо такі слова:

Jak się przed tobą, ojcze, wytłumaczę
z różańca, który po ziarnku gubiłem
w ogromnym lesie, co się za mną czerni,
gdy na twe ręce tak pokornie patrzę,
jakbym roztrwonił wszystko, co mi dałeś³¹.

У поезії Т.Новака іманентно присутній мотив втраченого раю і туги за ним, що часто виражається у відчутті провини перед батьками, у розгубленості в житті, у пошуку архаїчного, первісного часу. Ліс є символом життя, в якому дуже легко згубитися: у фольклорі багатьох народів він є втіленням образу пекла. Втрата вервички нагадує релігійну ностальгію, яка поєднується з відчуттям зради стосовно батька. Образ батька має значно ширший універсальний характер, бо часто для Т.Новака означає взаємини “син–Творець”, у якому син визнає свій гріх перед Отцем. Останній рядок нагадує притчу про блудного сина, який схиляється перед батьком у покаянні, усвідомлюючи свій непослух.

Як підкреслювали критики, зокрема С.Бальбус, С.Буркот, Р.Суліма, у ранній поезії Т.Новака спостерігаємо карнавальний образ світу. Так, світ, представлений у поезії “Мудреці” (“Mędrcy”, збірка “Вертепні небеса” (“Jasełkowe niebiosy”), 1957), відображає зміну усталеного порядку, оскільки мудреці у ньому втрачають усю свою обізнаність та мудрість, натомість, починають пізнавати життя і вчаться рівноваги:

Mędrcy się uczą równowagi
ognia i wody, dnia i nocy³².

Йдеться про найпершу науку людини, адже маленькі діти вчаться тримати рівновагу. М.Адамець, аналізуючи цей вірш, зазначив, що Т.Новак змальовує перевернутий світ, оскільки у ньому порушена первісна гармонія і порядок, тому треба заново починати вчитися³³.

На слушну думку С.Бальбуса, поетичний шлях Т.Новака починається зі зречення, “драми зради” і йде до карнавального гротеску, неоднозначності та суперечності, які в останніх збірках, особливо у “Псалмах” (“Psalmy”, 1971), мають трагічне забарвлення³⁴.

У збірці “Псалми й молитви” поет звертається до природи як до свідка злочинів людей. У поезії Т.Новака відчуваються нотки пантеїзму, адже він ототожнює Бога з природою та її субстанцією. С.Буркот підкреслював, що ліричний герой у цих віршах

³⁰ Balbus S. W rozbitym lustrze opowieści // Nowak T. Jeszcze ich słyszę, widzę jeszcze. Jak w rozbitym lustrze. Warszawa, 1999. S.5.

³¹ Nowak T. Wybór wierszy. Warszawa, 1979. S.22–23.

³² Ibid. S.44.

³³ Adamiec M. Czytamy polskie wiersze współczesne. Gdańsk, 1997. S.86–89.

³⁴ Balbus S. O poezji T.Nowaka // Nowak T. Wybór wierszy. S.14.

відчуває свою вину і просить вибачення у трав, землі, тварин, дерев³⁵. Т.Новак показує деградацію реального світу, констатує поширення зла, навіть молитви не допомагають перемогти його. Зауважимо, що приблизно в той час, коли вийшла збірка “Псалми й молитви”, Т.Новак писав твори “Я ще їх бачу, чую їх ще” та “Як у розбитому дзеркалі” (“Jeszcze ich słyszę, widzę jeszcze”, “Jak w rozbitym lustrze”). Його поетичні та прозові твори мають подібні мотиви профанації світу села і його мешканців, які відмежували себе від сфери *sacrum*, відходу від народних традицій, міфу, релігії.

За твердженням Б.Дроздовського, поезія Т.Новака привернула увагу читачів лише після виходу його прози, що стала ключем “до незрозумілого світу уяви”³⁶. Інший дослідник, Ю.Рогозінський, зауважив, що завдяки першим прозовим творам письменник не лише здобув визнання, а й насамперед зайняв особливе місце у польській літературі: “Ця “особливість” полягає в тому, що Т.Новак, пишучи свої оповідання та повісті, не підпорядковується жодним законам, натомість, керується лише своїми власними”³⁷.

Значення своїх символів та образів митець розкодує саме в прозі, за допомогою контекстуального тла, розбудованої оповіді, тому польські критики стверджували, що авторське послання до читача треба шукати у прозових творах. Їх можна назвати незмінним коментарем до його поезії, за якою криється багато образних “ключів”, до яких автор постійно повертається.

Характерно, що прозові твори Т.Новака написані від першої особи. Автор пояснював це так: “Деякі критики говорять, що моя проза є великим коментарем до поезії; але, крім деяких оповідань та роману “А як королем, а як катом будеш”, усі інші твори – це не просто коментар, вони відтворюють мій досвід, все, що я пережив під час окупації на селі. Як поетові, мені легше писати прозові твори від першої особи. Я не робив спроб писати від третьої”³⁸. Т.Новак констатував, що усі головні персонажі його прозових творів віддзеркалюють внутрішній світ митця.

Прозові твори Т.Новака вийшли друком через декілька років після появи першої поетичної збірки. За словами письменника, у 1959 р. він почав писати короткі оповідання про своє дитинство, опубліковані у 1962 р. в збірці оповідань “Пробудження” (“Przebudzenia”, 1962). Через рік вийшов у світ його наступний твір – “Балада чужого племені” (“Obcoplemienna ballada”, 1963).

Звернімо увагу – у творчості Т.Новака традиційні категорії поезії та прози не мають чітких меж. Як справедливо зазначив Я.Сусул, “вони змішані, інтегровані, як надзвичайно потужна маніфестація нового мовного експерименту”³⁹. Прозові твори митця наближені до поезії за мелодикою та ліричним сюжетом, підвищеною емоційністю художньо-стильових засобів.

Викладену думку підтверджує цитата з оповідання “Народження” (“Narodzenie”, збірка оповідань “В пуху алелуя” (“W puchu alleluja”), яке починається такими словами: “Дереवце народжується. На його листках дощові краплі, зелена іволга, червнева живиця... Деревце народжується. Про нього співає і бір, і сад, і поле. Співає про це деревце в полі, в саду, в бору стара жінка, трохи подібна на бір, на сад, на чорне поле”⁴⁰.

³⁵ *Burkot S.* Literatura polska w latach 1986–1995. Kraków, 1996. S.39.

³⁶ *Drozdowski B.* Ziarenko trawy // *Brudnicki J.* Tadeusz Nowak. S.88.

³⁷ *Rogoziński J.* Proza poetów (szkic do szkicu) // *Brudnicki J.* Tadeusz Nowak. S.98.

³⁸ *Podróż do miejsca urodzenia. Rozmowa z Tadeuszem Nowakiem.* S.9.

³⁹ *Susul J.* Takie większe wesele // *Brudnicki J.* Tadeusz Nowak. S.108.

⁴⁰ *Nowak T.* Przebudzenia. W puchu alleluja. Warszawa, 1989. S.202.

Зауважимо, що мову поезії, її метафоричність та яскраву образність Т.Новак переніс у свої прозові твори, це підтверджує наведена цитата з оповідання. Автор змальовує народження дерева, немов народження людини, адже не тільки природа радіє з появи нового життя, а й жінка співає пісню про цю подію. Прозові твори письменника починаються ліричними описами, у яких змальована взаємозалежність усього живого на землі, водночас уся канва тексту переплетена такого роду поезією. Характерною рисою прозових творів Т.Новака є ритмомелодика, тотожна поетичній, а також незмінна присутність метафоричних описів природних явищ, людських переживань та почуттів, зокрема того, що стосується найважливіших моментів життя: народження, кохання, смерті.

Ю.Рогозінський наголошував, що Т.Новак у своїй прозі досягнув вершин безпосереднього ліризму, не впадаючи при цьому в ексгібіціонізм: "...він прийшов на світ, маючи талант до відсіювання зерна ілюзій від бур'яну. Читаючи його прозу від "Пробуджень" до "Весілля", констатуємо щораз вдалішу роботу селекції, що розділяє мрії, укорінені у колективній підсвідомості, від суто особистісних фантазій та вигадок. Цим він відрізняється від інших своїх ровесників, які тішають себе марною надією, що, бьлькочучи те, що слина принесе на язик, вивільняють потік уяви. Реальний світ і світ мрій у Т.Новака завжди є гомогенними світами, це означає, що предмет імагінації ніколи не розлучається з імаго – тобто з рефлексією перших вражень і переживань дитинства"⁴¹.

Усе, що в поезії імплікується як образ, метафора, асоціація, у прозі не тільки розширюється, а й одночасно тлумачиться: пояснюється через посилання до свого початку, до моменту, коли в життєвому досвіді героя з'являється відчуття єдності з народними звичаями та традиціями. Часто повторюваний образ саду, яблуні, плодів, дуже важливий у віршах поета, у прозових творах з'являється заангажований у певну пору року, тісно пов'язаний з переживаннями, які запам'ятала сільська дитина, а саме з забавами біля ніг дідуся, який гріється в осінньому саду; з запахом стиглих плодів, якими можна вгамувати голод і спрагу, при цьому яблуко набуває символічного значення. Зауважимо, що образ яблука у творах Т.Новака передбачає множинність трактувань, адже воно є втіленням дитинства (смак соковитого яблука на вустах сільського хлопця), юності і закоханості (яблуко дарують на підтвердження взаємності почуттів), тілесності і фізичних стосунків (червоне яблуко символізує втрату цноти), смерті.

Можна простежити, як певні поетичні мотиви функціонують у прозі, набуваючи семантичного розширення, не втрачаючи при цьому ритмомелодійного звучання. Як приклад – опис відображення на небесах світових подій, людських таємниць, таких як, скажімо, таємниця смерті. У поетичних рядках читаємо:

A święci idą procesyją,
a ludzie światło z rąk ich piją,
a święci wiodą gwiazdę pól,
a ludzie niosą chleb i sól ("Ballada prowincjonalna")⁴²

Мотив появи мудреців чи пророків, що несуть у руках символічні атрибути – зірку (уособлення світла, радості), хліб (символ повноти життя, щастя)⁴³ у майже тотожній версії – з'являється в оповіданнях "Сад" ("Sad", збірка оповідань "В пуху алелуя"), "Подорож до місця народження" ("Podróż do miejsca urodzenia", збірка оповідань

⁴¹ Rogoziński J. Proza poetów (szkic do szkicu) // Brudnicki J. Tadeusz Nowak. S.101.

⁴² Nowak T. Wybór wierszy. S.35.

⁴³ Forstner D. Świat symboliki chrześcijańskiej. Warszawa, 1990. S.94; 103–104; 297–299.

“В пуху алелуя”), “Балада божевільного” (“Ballada pomylonego”, збірка оповідань “Пробудження”), “Здоровань” (“Osisek”, збірка оповідань “В пуху алелуя”) та ін.

Зокрема, в оповіданні “Балада божевільного” герой через пташине пір’я дивиться на небо і бачить, як по ньому ходять люди: “Якщо дивитися через це пір’я, то люди ходять по небі, а по землі тамті люди з неба” (“Gdy się patrzy przez to pióro, to ludzie chodzą po niebie, a po ziemi tamci ludzie z nieba”)⁴⁴. Важливим знаком у цьому епізоді є пташине пір’я, за допомогою якого можна дивитися на небо, а отже, відчувати свій політ до вищого, небесного світу.

По небі їздить Міхась, герой оповідання “Здоровань” (“Osisek”), вдягнений у святковий одяг: “Тоді всі побачили, що посеред небес, вдягнений в парчу, на коні з адамашковим покривалом, у високих чоботах з жовтими халявами... їде здоровань” (“Wtedy to zobaczyli wszyscy, że środkiem niebios, ubrany w złotogłów, na siwce nakrytej kapą z adamaszku, w wysokich butach o żółtych cholewach... jedzie osisek”)⁴⁵. Як бачимо, образ небес із поезії Т.Новака переходить у прозу. У прозових творах яскравіше вимальовується образ святкових небес, які знаменують прихід неділі, ярмарку, народження дитини, а також трагічних небес, що сповіщають про смерть.

Профанація духовних та моральних цінностей у реальному світі стала для Т.Новака однією з причин пошуку шляху до первісного міфологічного світовідчуття. За твердженням Б.Маліновського, мусимо пам’ятати, що в первісних умовах усталені звичаї та традиції є найвищою цінністю для громади і ніщо не є таким важливим, як конформізм та консерватизм членів тієї спільноти. Суспільний порядок і цивілізація можуть залишитися непорушними тільки завдяки строгому застосуванню правил і знань, переданих попередніми поколіннями⁴⁶. Т.Новак був переконаний, що саме народні традиції, фольклор та Біблія можуть повернути людині втрачену гармонію, вберегти її від осквернення злом, падіння.

З глибокою послідовністю Т.Новак відтворював у своїх творах світ *sacrum*, світ багатих сільських звичаїв та традицій. Спостерігається певна еволюція поглядів письменника у його прозових творах: перші збірки оповідань, повість “Балада чужого племені” змальовують замкнений простір села, якому не загрожує жодна небезпека. У наступних творах, зокрема повістях “Таке більше весілля” (“Takie większe wesele”, 1966), “Дияволи” (“Diabły”, 1971), “Дванадцять” (“Dwunastu”, 1974), романі “А як королем, а як катом будеш” (“A jak królem, a jak katem będziesz”, 1968) у світ *sacrum* втручається зло, яким є війна, однак за допомогою обрядів, міфів та ритуалів героям вдається подолати усі деструктивні елементи і повернути втрачений лад. Натомість, повість “Пророк” (“Prorok”, 1977) відтворює мотив відречення, зради, результатом чого є відчуття самотності та відчуження, яке гнітить головного героя.

Кульмінаційним моментом творчості письменника можна вважати роман “Воляння до небес” (“Wniebogłosy”, 1982), оскільки у ньому увиразнюються переживання Т.Новака з приводу занепаду традиційних цінностей у сучасному світі і неможливості подолати цю кризу. Персонажі твору заради матеріальних благ відрікаються від правдивих традицій, залишається лише віра в надзвичайні можливості Книги, яку пише головний герой.

Останні твори Т.Новака – “Я ще їх бачу, чую їх ще” (“Jeszcze ich słyszę, widzę jeszcze”) та “Як у розбитому дзеркалі” (“Jak w rozbitym lustrze”) відображають процес руйнації світу *sacrum*, занепад традицій, міфів, а ритуали втрачають свою магічну дію, оскільки люди не мають віри. На перший погляд, матеріальний світ поглинає

⁴⁴ Nowak T. Przebudzenia. W puchu alleluja. S.34.

⁴⁵ Ibid. S.174.

⁴⁶ Malinowski B. Mit, magia, religia. Warszawa, 1990. S.393.

духовний. Однак автор не закінчив цих творів, тому інтерпретація їх надається читачеві Д.Сівор підкреслює звернення автора до читачів: “Ці твори у фрагментах, а може, й повністю є фікцією. Але якщо хтось з читачів побачить у ній, як у розбитому дзеркалі, частину або ціле своє обличчя, автор буде задоволений”⁴⁷. Дослідниця констатує, що символи та образи творів не обмежуються лише історично-політичним контекстом, хоча він відіграє важливу роль. Письменник змальовує дійсність, але зображений ним світ – це перевернутий світ, за словами Д.Сівор, “під плащем гротеску криється якась частина правди про людину, що її шукав Т.Новак”⁴⁸.

Т.Новак поєднував уявлення слов'янської міфології про світобудову, античну, фольклорну та християнську традиції. Митець запропонував своє бачення світу, поетична міфотворчість Т.Новака була, по-перше, проявом вірності народним звичаям та традиціям та, по-друге, протиставленням науково-технічним, тоталітарним, ідеологічним міфологемам ХХ ст. Як підкреслював С.Бальбус, письменник відмовився від суспільно-історичної реальності, замінивши тоталітарний міф сакральним⁴⁹.

Зауважимо, що для письменника найважливішим є момент міфотворчості, коли зовсім не важливий суспільний факт виривається з одноплинного потоку подій, подібних між собою, й отримує центральне значення навантаження, створює вірцеву ситуацію для певного типу досвіду і переживання. Завдяки процесові піднесення повсякденних подій до рангу міфу, через міфологізацію природи світ стає зрозумілішим.

Творчість Т.Новака розкриває еволюцію його поглядів на світ. Перші поетичні та прозові твори відображають віру автора у можливість повернення до “раю села”; навіть якщо у нього втручається зло, то ритуали та обряди забезпечують очищення та відновлення душевного стану героїв. Натомість, в останніх творах натрапляємо на нотки зневіри, адже дійсність видається повністю позбавленою духовних цінностей. Однак, зауважимо, протягом усього творчого шляху Т.Новак втілював міф у поезії та прозі, митець був переконаний у його магічній силі, про що неодноразово говорив в інтерв'ю. Народна культура, фольклор, біблійна традиція мали для письменника надзвичайне значення, адже, на його переконання, саме вони дають відповідь на найважливіші онтологічні запитання та збагачують людське життя.

TADEUSZ NOWAK AS MYTH-MAKER

Iryna FRYS

*L'viv Ivan Franko National University
1, Universytets'ka Str., L'viv, 79000, e-mail: ifrys@yahoo.com
The Polish Philology Department*

In the article the formation of personality characteristics of the Polish artist Tadeusz Nowak (1931–1991) is given. Polish literary critique of the works of T. Nowak was viewed. Having examined the components of many-sided mythological imagery of Nowak's prose, one has enough evidence to classify the author's vision of the world as mythopoetic one. The specificity of mythological vision of Polish writer has been analysed in the context of modern literature.

⁴⁷ *Siwor D.* W kręgu mitu, magii i rytuału. O prozie T. Nowaka. Kraków, 2002. S.251.

⁴⁸ *Ibid.* S.251.

⁴⁹ *Balbus S.* W rozbitym lustrze opowieści. S.338.

Key words: Tadeusz Nowak, Arcadia world, Biblical folklore vision, Bible, Polish critique, “poet of imagination”, autobiographic, motif of the lost paradise, Nature, pantheism, metaphorical.

Стаття надійшла до редколегії 26.10.2009
Прийнята до друку 27.11.2009